

**БАҚ – ТӨТЕНШЕ ОҚИҒАЛАР КЕЗІНДЕ НЕГІЗГІ АҚПАРАТ КӨЗІ
РЕТІНДЕ**

Жүнісбекова Б.Д., Магистрант

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті

Аңдатпа

Бұқаралық ақпарат құралдарының арқасында кез-келген төтенше оқиға немесе табиғи апат ақпараттық-коммуникациялық резонанс алады, бұл жаңалықтың хабарлау сипатына қарай апаттың салдарын күшейтеді немесе адамдарды депрессия, апатиядан қорғауға көмектеседі, яғни әлеуметтік салада психотерапияның бір түрін жүзеге асырады.

Қазіргі кездегі бұқаралық ақпарат құралдары, баспасөз - қоғамға, экономикаға, саясатқа, эстетикаға белсенді әсер ететін нақты әлеуметтік-саяси фактор. Ол көзқарасты, талғамды, дүниетанымды анықтайды және қалыптастырады. Адамдар телеарналар ұсынатын әр түрлі бағдарламаларды көреді. Табиғи және техногендік апаттар, түрлі масштабтағы оқиғалар сияқты экстремалды оқиғаларды қамтитын бағдарламалар ерекше орын алады.

Бұқаралық ақпарат құралдарындағы төтенше оқиғалар туралы жаңалықтар ақпарат нарығының ең танымал мазмұны болып табылады. Соңғы онжылдықта телеарналарда, баспа және интернет БАҚ-та, радиода жаңалықтарды тезірек және сапалы дайындауға жағдай жасалды. Күн сайын ақпараттық жобалардың саны мен сапасы артып келеді, бұл ақпараттық өнімдердің өздерін де, тәжірибелерін де, оларды дайындау ерекшеліктерін де зерттеу **өзектілігін** дәлелдейді.

Түйін сөздер: журналистика, ТВ, төтенше оқиға, БАҚ, қоғам, әлеуметтік жауапкершілік.

Ғылыми зерттеу жұмысының мақсаты - әр түрлі төтенше жағдайлардағы журналист жұмысының ерекшеліктерін салыстырмалы талдау. Жаңалықтарды хабарлаудағы технократтық және әлеуметтік-мәдени тәсілдерді Қазақстан, АҚШ, Ресей, Жапония және т.б. төтенше оқиға кезіндегі ақпарат тарату тәжірибелерін талдау, салыстыру, мысалдар келтіру болды.

Ғылыми зерттеу тақырыбының өзектілігі - қазіргі әлемде бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі үлкен маңызға ие болуына байланысты және қоғамдағы алаңдаушылық деңгейі мен халықтың шындықты барабар бағалау мүмкіндігі журналистердің төтенше жағдайлар туралы ақпаратты қалай жеткізетіндігіне байланысты. Төтенше оқиға жариялау барысында журналистер әрқашан олардың материалдары – баспа баспасөзіндегі және интернеттегі жарияланымдар, радио мен теледидардағы хабарлар, айдарлар, репортаждар мен сюжеттер, сондай – ақ төтенше оқиға тақырыбына қатысты әлеуметтік желілердегі посттардың бұқаралық санаға тигізетін ықпалы өте үлкен екенін ескеруі тиіс. Атап айтқанда, бұқаралық ақпарат құралдары көбінесе оқиғаның себептері, ықтимал салдары туралы дұрыс жеткізбеу нәтижесінде белгісіздіктің, алаңдаушылықтың және дүрбелеңнің қоғамда таралуына әсер етеді.

Ақпаратты таратудың қазіргі жағдайында жаңалық алудан бастап оны жариялауға дейін, егер әңгіме электрондық ақпарат көздері –теледидар, радио, ақпараттық агенттіктер, интернет-БАҚ туралы болса, кейде бір минуттан аз уақыт өтеді. Мұндай жағдайда көп нәрсе, кейде тіпті азаматтардың өмірі журналист жұмысының сапасына, оның кәсібилігіне, ұқыптылығына, объективтілігіне, олардың этикалық нормаларды сақтауына байланысты болады.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Зерттеу барысында Қазақстан, АҚШ, Ресей, Жапония және т.б. елдердегі төтенше оқиғалардың хабарлану тәсілдері талданып, салыстырылды. Жаңалықтар таратудың технократтық және әлеуметтік-мәдени тәсілдердің аудиторияға тигізетін әсері анықталды. Сауалнама жүргізіліп, респонденттер пікірі талқыланды. КТК, РЕН ТВ, Newseum және т.б. арналарындағы төтенше оқиғаларды хабарлау кезіндегі тәжірибелер мен қателіктер туралы ақпараттарға мысалдар келтірілді.

Зерттеудің әдістері- ғылыми әдебиеттерді сыни талдау және жалпылау; журналистік мәтіндерді талдау; дискурсивті талдау; салыстырмалы талдау.

Негізгі бөлім. Талқылау

Технология мен технологияның белсенді дамуымен туындаған дағдарыс XIX - XX ғасырдың басында Батыс Еуропа елдерінде ғылыми зерттеулердің объектісіне айналды. Мәдени аспектіде Э. Гуссерль, Р. Гвардини, Г. Симмель, Х. Ортега-и-Гассет, О. Шпенглер, К. Ясперс және т. б. өз еңбектерінде дағдарыс тақырыбына жүгінді. Техникалық прогрестің әлеуметтік салдары туралы орыс діни философиясының өкілдері С.Н. Булгаков, Н.А. Бердяев, Б.П. Вышеславцев, В. Соловьев және т.б. қазіргі уақытта да дағдарыстық дүниетаным мәселесі ғалымдардың, философтардың еңбектерінде, өнерде, әдебиетте әртүрлі көрініс табады. Журналистика әлеуметтік институт ретінде жаңа өзекті тақырыптарды, құбылыстарды, әлеуметтік фактілер мен проблемаларды ашуға және зерттеуге бағытталған, сондықтан техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың қауіп-қатерлер тақырыбын белсенді зерттейді. Айта кету керек, журналистика – бұл әлеуметтік маңызды пікірлер мен бағалауды білдіру әдісі ғана емес, сонымен бірге «жеке тұлға мен қоғамның әлеуметтік маңызды ақпараттық қажеттіліктерін жүзеге асыру тәсілі, ал БАҚ–

іске асырылатын әлеуеттің тасымалдаушысы» [1]. Дәл осы журналистика қоғамда техногендік апаттардың барлық тәуекелдері мен салдарын анықтайды және өзекті етеді. Сонымен бірге журналистиканың қазіргі жағдайын зерттеушілер техногендік төтенше жағдайларға арналған медиа-мазмұн аудиторияның психологиялық денсаулығына қауіп төндіреді деген қорытындыға келеді [2, 5]. «Технологиялық апаттар әлеуметтік организмге, әлеуметтік мінез-құлық пен тұлғаға ерекше зиянды әсер етеді» [3, 9 б.], бұл бұқаралық санаға өте жағымсыз әсер етеді, оның шындыққа пассивті қатынасын тудырады және манипуляцияға мүмкіндіктерін ашады. Зерттеу тақырыбының өзектілігі қазіргі әлемде бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі үлкен маңызға ие болуына байланысты және қоғамдағы алаңдаушылық деңгейі мен халықтың шындықты барабар бағалау мүмкіндігі журналистердің төтенше жағдайлар туралы ақпаратты қалай жеткізетіндігіне байланысты. Зерттеушілер А. Плаф пен С. Кримски қауіп-қатерді байланыстырудың екі тәсілін анықтайды [4, 108 б.]. Біріншісі - технократтық - рационалды түсіндірілген техникалық ақпараттың басымдығына негізделген. Екіншісі - ақпаратты қоғамдық қабылдау ерекшеліктерін ескеруге бағытталған әлеуметтік-мәдени тәсіл. Бұл тәсіл, әдетте, технократтық мамандардың бағаларын елемейді және оқиғаға деген көзқарасты социологиялық және мәдени тұрғыдан қалыптастыруға бағытталған. Сонымен, бұқаралық аудиторияға әсер етуге қабілетті журналистік материалдарды дайындау тәсілдерінің айырмашылығы туралы айтуға болады.

Технократтық модель техногендік мәдениет дәстүрінде дамып келе жатқан журналистикаға тән, оның басты ерекшелігі мен сипаттамасы - техникалық рационалдылықтың автономиясы, оның «трансценденталды» мәні, өзін-өзі дамыту қабілеті және технологияның қоғамға әсерінің анықтаушы сипаты туралы идеяларымен

технологиялық детерминизмді ұстану [5, 342 б.]. Мұндай модельдегі техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар объективті және белгілі факт ретінде қарастырылады. Әдетте, журналистік материалдар ықтимал физикалық және материалдық зиянды анықтауға бағытталған. Төтенше жағдайлардан келген шығынды бағалау кезінде сандық көрсеткіштер алдыңғы орынға шығады: зардап шеккендер туралы мәліметтер, шығын мөлшері және т.б. Журналистік материалдарда сарапшылардың, технократ-шенеуніктердің, техникалық мамандардың түсініктемелері негізгі болып табылады, олардың сөз сөйлеуінің негізгі мәні апат фактісін анықтауға, техника мен жабдықтар жұмысындағы бұзылушылықтардың ықтимал себептерін анықтауға, ГЖ салдарын жою мерзімдеріне және т. б. байланысты болады. Техногендік сипаттағы төтенше жағдайларды қамтудың бұл моделі қазіргі заманғы заманауи бұқаралық ақпарат құралдарына тән, өйткені, бір жағынан, төтенше жағдайлар туралы хабарламалардың негізгі сапасы ақпараттың жеделдігі болып қалады, бұл бағалаудың объективтілігіне, журналистік материалдың сенімділігі мен дәлдігіне әсер етуі мүмкін.

Баспасөз бүгінде қоғамға, экономикаға, саясатқа, эстетикаға белсенді әсер ететін нақты әлеуметтік - саяси фактор болып табылады. Ол көзқарастарды, талғамдарды, дүниетанымды анықтайды және қалыптастырады. Теледидардың пайда болу дәуірінің басында психологтар, лингвистер, мәдениеттанушылар ондағы коммуникативті күштерді көрді: теледидар бүкіл әлемнің әмбебап тілі бола алады, теледидар көмегімен әртүрлі тілдерде сөйлейтін адамдар бір-бірін жақсы түсіне бастайды. Алайда, бір ғасырға жуық уақыттан кейін теледидар экрандарынан адамға өтірік пен жала, зорлық-зомбылық пен кісі өлтіру туралы ақпарат ағылып жатыр. Көптеген көрермендер үшін теледидар ақпарат алудың негізгі көзі болып табылады. Адам телеарналар ұсынатын әртүрлі бағдарламаларды

қарап шығады. Телеарналарда табиғи және техногендік сипаттағы апаттар, тонау, зорлық-зомбылық, кісі өлтіру, әскери қақтығыстар сияқты төтенше оқиғаларды көрсететін бағдарламалар ерекше орын алып отыр. Қазіргі кезде бұқаралық ақпарат құралдары төтенше оқиғаларды егжей-тегжейлі жариялануымен ерекшеленеді. Күндіз де, түнде де, кез-келген уақытта сіз теледидардан қылмыстық бағдарламаны немесе қылмыс туралы сериалдарды, деректі фильмдерді таба аласыз. Зорлық-зомбылықты барған сайын шынайы көрсетіледі. Мысал ретінде, «КТК» арнасындағы «Рейдер» бағдарламасында еш бүкпесіз қылмыс туралы, апаттар және қайғылы оқиғалар туралы ашық түрде жарияланады.

Шұғыл жаңалықтарды жария ететін журналистік материал сапасының көрсеткіші ретінде болған оқиғаның журналистке қолжетімді барлық құралдармен шынайы, объективті және барынша толық көрсетілуін қарастыру керек. Журналист оқиға орнында және одан тыс жерде алған нақты, көзбен шолып расталған фактілерге сүйенуі тиіс.

Осындай жаңалықтарды тарату кезіндегі әлеуметтік жауапкершілік әсіресе, журналистер күнделікті өз жұмысында адамдардың қайғы-қасіретіне, зорлық-зомбылық пен қирауға, табиғи апаттарға, төтенше оқиғалар және стресстік жағдайларға тап болған кезде өте маңызды.

Мысалы, Ресейде Мәскеу қаласында, Дубровкада 2002 жылдың 23-26 қазанына дейін созылған террорлық шабуыл болды, оның барысында Мовсар Бараев бастаған қарулы содырлар тобы «Норд-Ост» мюзиклінің көрермендерін тұтқында ұстады. БАҚ бұл оқиғаны жариялауға бірден кірісті. "Норд-Ост" қойылымында адамдардың кепілге алынғандығы туралы алғашқы хабарлама 23 қазанда сағат 22.00-де «РЕН ТВ» телеарнасының ақпараттық шығарылымының соңында айтылды. НТВ-да террористердің кепілдікке алуы 22 сағаттық жаңалықтағы алғашқы жаңалық болды. 22.30-да шұғыл шығарылым Бірінші арнада да

шықты. «Россия» арнасы 22.55-те басып алу туралы хабарлаған орталық арналардың соңғысы болды. Кейінірек "Вести" ақпараттар жүргізушісі Сергей Брилев «Россия» арнасында мұндай кідірісті алғашқы минуттарда ақпарат қарама-қайшылықты және арна қызметкерлері ресми растауды күтетіндігімен түсіндірді. Ол ақпараттардың алғашқы ағымы келген соң, 15 минуттан кейін келген ақпараттың бірі екіншісіне қайшы келген соң, тек тексерген ақпаратты жариялауды ұйғардық, тіпті әріптестерімізден артта қалсақ та, ресми дереккөздердің растауын күткендіктерін айтқан.

Бірақ барлық арналар ресми растауды күте алмады. Көбісі рейтинг жарысына қосылды. Келесі күндері кейбір БАҚ өз әрекеттерімен кепілге алынған адамдарды босату операциясына да қауіп төндірген. Арнайы күштердің ғимаратқа қарай қозғалысы НТВ тікелей эфирінде көрсетіле бастаған. Бірнеше минуттан кейін жедел штабтың өтініші бойынша хабар тарату бүкіл операцияға зиян тигізуі мүмкін деп қорқып, тікелей эфирді тоқтатқан.

Журналистер оқиғаларды егжей-тегжейлі баяндап, арнайы күштер мен милицияның қозғалысы тікелей онлайн режимінде көрсетіліп отырған. Лаңкестердің де теледидары болады, және олар мұның бәрін мұқият қарап отырады. Лаңкестердің өзі мұндай ақпарат дауылын күтеді, тіпті оған сенеді. Бірақ кепілге алынғандарға, олардың туыстарына, жақындарына және оқиғаны теледидар алдында бастан өткергендердің барлығына расталмаған ақпараттың ағыны артық болды.

Осы оқиға кезінде журналистер рейтингпен жарыс барысында, кепілге алынғандардың жағдайы, олардың туыстарының сезімдерін мүлде назарға алмай, өз беттерінше әрекет еткендерін байқауға болады. Осындай оқиғалар кезінде тіпті адамның

өмірі де БАҚ-қа тікелей қатысты болуы мүмкін. Сондықтан, тек расталған ресми ақпараты ғана көрерменге жеткізіп, дүрбелең тудырудан аулақ болу керек.

Төтенше жағдайларда жұмыс істейтін журналист үнемі белгілі бір фактордың пайдасына таңдау жасауы керек, журналистік этика мен эксклюзивті ақпарат арасында тепе-теңдік қажет. Бір жағынан, кәсіби нормаларға сүйене отырып, алынған ақпаратты мүмкіндігінше дәл жеткізу керек, бірақ этикалық нормалар бұған бірқатар шектеулер қояды. Кейде таңдау жасау деректерді тексеруге жеткілікті уақыт болмаған кезде және өмір сүру үшін үнемі қауіп-қатермен жұмыс істеу керек кезде таңдау жасау қиын болады. Мысалы, Newseum кураторы Кэти Тросттың айтуынша, 2001 жылы 11 қыркүйекте болған лаңкестік оқиғаны экранда жарықтандырудағы мәселелердің бірі этикалық сипатта болды: «Адамдар өрттен қашып, зәулім ғимараттардың терезелерінен секірді. Журналистер кәсіби борыш пен адамның эмоциясы арасында таңдау жасау керек болды. Олардың көргендері туралы көрермендерге айту және көрсету өте ауыр болды», -дейді. Себебі, олар рейтингтік және адамдардың назарын аударатын бейнежазбалар мен көрермендердің психологиялық жағдайы арасында таңдау жасау керек болды.

XX ғасырдың екінші жартысындағы техногендік ТЖ тәуекелдерін зерттеудің технократтық тәсіліне қарама-қайшы, төтенше оқиғаларды жариялауға әлеуметтік - мәдени көзқарас қалыптаса бастады. Әлеуметтік тәсіл төтенше жағдайларды жою кезінде билік органдарының іс – әрекеттеріне сенім дәрежесін ескеруге мүмкіндік береді, ал мәдени - ұтымды теңдестірілген шешімдер қабылдау үшін бұқаралық аудиторияның жағдайды ықтимал бағалауының ауқымын ескеруге мүмкіндік береді. Бұл бағытты У. Бек, Э.Гидденс, М. Дуглас, Н. Луман өз еңбектерінде зерттеп, қазіргі техногендік өркениеттің тәуекелдерін талдады. Бұл зерттеулер тәуекелдерді зерттеудің әлеуметтік-мәдени тұжырымдамасының

негізін қалады. Мұндай тәсілде техногендік ТЖ пайда болу проблемасының өзін қабылдау, ықтимал апаттарға қатынасы, ТЖ салдарын ұжымдық еңсеру қабілеті мәселелеріне баса назар аударылады. Осындай тәсілмен техногендік ТЖ-ны жариялауда журналистердің бірінші кезекте адамның ТЖ салдарын қалай бастан өткеріп, қалай жеңетініне, қауіптердің қоғамда өзін қалай көрсететініне деген қызығушылығы заңды. Апаттың техникалық және технологиялық себептері мен егжей-тегжейлері емес, мәселенің этикалық жағы бағаланады. Журналистикада сенсациялар мен рейтингтер туралы сөз болғанда, мамандықтың моральдық-этикалық аспектісі пайда болады. Бұл тақырып әсіресе аудиовизуалды БАҚ-та өткір көрінеді, эксклюзивті фактілерден басқа бірегей "суретті" алу қажет. Корреспондент ақпаратты қалай алады, оны қалай түсіндіреді және эфирге қалай шығарады, осының барлығы аудиторияның қабылдауына сөзсіз әсер етеді.

Мысалы, жоғарыда айтып өткен 11 қыркүйекте болған оқиғаны айта кетсек, осы кезде болған оқиғадан кейін, көптеген американдық журналдар адамдардың мұнараның терезесінен секіріп жатқан, сол жерде қайтыс болған адамдардың суреттерін журнал беттеріне шығармауға келіскен. Одан кейін 2004 жылы 11 наурызда 191 адамның өліміне себеп болған, Испанияның вокзалында болған лаңкестік оқиға болды. Бірақ, испандық журналдар қанға малынған адамдардың жан түршігерлік суреттерін жариялаған. Неге олай істедіңдер деген сұраққа, олар: «Адамдар терроризмнің неге әкеліп соғатынын оқып қана қоймай, өз көздерімен көру керек», - деген. Қоғамда терроризмге деген жек көрушілікті күшейту үшін, олар сондай іс-әрекеттен зардап шеккен адамдардың суреттерін жариялаған.

Алайда психолог мамандар осындай жаңалықтардың салдарынан көрермендер «психологиялық соққы» алады дейді. Журналист көбінесе оқиғаларды барынша толық сипаттап, көрсетуге тырысады, бұл аудитория үшін жағымсыз салдарға алып келеді.

Мұндай мазмұн психологиялық соққының көзі болуы мүмкін немесе стресс тудыруы мүмкін. Осындай әсер террористік актілерді, әскери іс-қимылдарды немесе табиғи апаттарды онлайн режимінде көрген көрермендер арасында байқалған. Теріс әсерді теледидар экрандарында көрсетілген суреттер де күшейткен. Бұл құбылыс журналистер аудиторияны болып жатқан оқиғаның куәгері етіп көрсетуге тырысып, кейде осы оқиғаға «қатысушы» етіп, оларға қасақана немесе кездейсоқ психикалық жарақат тигізуі немесе олар үшін стресстік жағдай тудыру процесін сипаттайды. Бұл құбылысты аудиторияны «екінші құрбан, екінші зардап шегуші» деп те сипаттайды.

Мысал ретінде мына оқиғаны айтып өтуге болады: 1994 жылы Междуреченск маңында А-310 жолаушылар ұшағы апатқа ұшыраған кездегі оқиғаны негізге алуға болады. Ұшақ бортындағы барлық жолаушылар мен экипаж мүшелері оқиға орнында қайтыс болды. Сол кезде қайғылы оқиға туралы репортаждар газеттерінің алғашқы беттеріне шықты. Сонымен қатар, жетекші федералды басылымдардың бірі апат орнынан эмоционалды суретті жариялады. Бұл ұшақтың сынықтары арасында жатқан өлгендердің бірінің сақинасы бар қолдың үзілген бөлігі". Сақина бойынша газет оқырмандарының бірі өлген адам өзінің жақын адамы екенін оңай таныған. Көрермендерге бұл сурет аса қатты әсер еткен және қорқыныш тудырған. Осылайша, біз ақпаратты тұтынушылар БАҚ арқылы қандай да бір төтенше оқиғаның немесе апаттың пассивті қатысушылары болып табылатынын көріп отырмыз. Жаңалықтар хабарлау кезіндегі технократтық тәсілінде аудиторияның ақпаратты қабылдауының мүмкін модельдері ескерілмейтінін байқаймыз.

Бұқаралық ақпарат құралдары төтенше жағдайды ешқашан ушықтырмауы керек, керісінше, олардың қайғы-қасіретін жеңілдету үшін қолдан келгеннің бәрін жасап жатқанын көрсетіп, адамдарды тыныштандыруға тырысуы керек. Бұл сипатталған

этикалық нормалар журналистің ұсынылған іс-шаралардың аудитория үшін ықтимал салдарын, оқиғаларға қатысқан кейіпкерлердің, құрбан болғандар мен олардың жақындарының жағдайын түсіну міндетін көздейді.

Сонымен қатар, зерттеулер адамның қайғы-қасіретін көрсету көрермендерде әртүрлі психологиялық реакцияларды (депрессия, агрессия және т.б.) тудыруы мүмкін екенін көрсетті.

В. Ковельо біздің назарымызды ақпаратты қабылдау, оған деген көзқарасты қалыптастыру жағдайларына аударады, теріс үстемдік моделінде (the negative domainity model) теріс хабарламалар көптеген оң бағытталған хабарламалармен теңестірілуі керек екенін атап өтті [6, 7б.].

Мысал ретінде БАҚ-та "Булгария" кемесінің апатқа ұшырауымен (2011 ж.шілде), Саяно-Шушенск ГЭС апатымен (2009 ж. тамыз), Венгриядағы химиялық зауыттағы апатпен (2010 ж. қазан), "Фукусима-1" АЭС апатымен (Жапония, 2011 ж. наурыз), Boeing-737 апатымен (Ростов-на-Дону, 2016 ж.наурыз) және т.б. байланысты техногендік ТЖ жарияланғанына назар аударайық. БАҚ контентін талдау жедел хабарламалар, талдамалық және публицистикалық журналистік материалдар жасау кезінде негізгі моделі ретінде ТЖ жариялаудың технократтық моделі пайдаланылғанын көрсетеді. Журналистер "кеме жолаушыларды барлық нұсқауларды бұза отырып тасымалдады", "ГЭС турбинасы су ағынының жүктемесіне төтеп бере алмады", "атом электр станциясының реакторлық бөлімшесінде сутегі жарылды, радиация барлық тіршілік иелеріне қауіп төндіруде", "бақылау камералары құлаған ұшақты тіркеді" және т.б. деп жарыса жазды, телевизиялық репортаждарда бейнетаспа жақыннан түсірілген түсірілімдер мен трагедияның анық-қанығына назар аударылып, жағымсыз эмоцияларға толы болды. Пікір білдіруші ретінде

билік өкілдері, ведомстволардың өкілдері, техникалық сарапшылар, қайғылы оқиғаға душар болған адамдар қатысты. Мұның бәрі журналистикалық материалдардағы жағымсыз ақпараттың үстемдік ету моделін қалыптастырды, оң ақпарат мүлде жоқ болды. Технократтық тәсіл журналистке оқиғалар мен техникалық ақпараттың үлкен көлемін жеткізуге мүмкіндік беретініне назар аударайық. Қысқа түсініктемелер және қысқа авторлық мәтінмен бірге, жақыннан түсірілген материалдарды қолдануға негізделген бейне тізбегі бұқаралық аудиторияға жағымсыз психологиялық әсерді күшейтеді.

Әлеуметтік-мәдени тәсілдің мысалы ретінде "Фукусима-I" АЭС (2011 ж.наурыз) қоса алғанда, бірқатар кәсіпорындарда техногендік аварияларды туғызған жер сілкінісімен байланысты қайғылы салдарларды жария еткен жапондық телевизиялық журналистер жұмысының ерекшеліктерін келтіруге болады [7]. Журналистер қайғылы салдарға, қираған жерлер мен адамдардың қиналғандарына баса назар қоймай, қарапайым адамдардың қиыншылықтарды қалай бірігіп жеңетінін айтып, көрсетті, олар журналистермен бастан кешкен қиындықтары туралы әңгімелерімен бөлісіп жатыр, бірақ сонымен қатар берілмейтіндерін де айтады. Билік өкілдерінің хабарламалары, түсіндіру сипатында болады және журналистік материалдарда басым назарға ие болып, бірінші орындарда болмады. Теледидардағы бейнелер объективтіліктің тепе-теңдігімен құрылады, шамадан тыс эмоционалды жақын түсірілімдерсіз, бұл төтенше жағдай әлеуметтік аспектіде бақылауда болады деген ойды қалыптастырады.

Нәтижелер

Журналист өзі білетін бар ақпаратты жариялауға міндетті ме, әлде жасырып қалуға құқығы бар ма?-деген сұраққа, жүргізген сауалнама нәтижесінде жауап берушілердің 49%-

ы, барлық ақпаратты айтуы міндетті деп жауап берген, ал 22%-ы барлығын айтпауға құқығы бар деген, ал 29%-ы жауап бермеген.

49% жауап берушілердің ойынша, адамдар не болып жатқаны туралы біліп, тек шындықты ғана айту керек деп санайды. Адамдар жағдайдың ақ-қарасын білу үшін, барлық ақпаратты нақты білуі керек және шындықты айту журналистің жұмысы деп біледі.

22% жауап берушілердің ойынша, барлық шындықты білсе адамдар дүрбелеңге салынып, бұл психологиялық жағдайларына кері әсерін тигізеді, дұрыс түсінетін және бұрыс түсінетін адамдар бар, ақпаратты барлық адам бірдей қабылдай алмайды деп ойлайды.

Зерттеу нәтижелері төтенше оқиғаларды хабарлаудың технократтық тәсілі “қатал” ақпараттарды айтуға негізделгені анықталды. Аудиторияны тыныштандыруға, жұбатуға емес, егжей-тегжейлі, шошытарлық факттерді айтып, адамдардың психологиялық жағдайына теріс әсер етеді. Мақалада мысал келтірілген "Норд-Ост" мюзиклындағы лаңкестік шабуыл кезіндегі мысалдан журналистердің дұрыс емес әрекеті, әлеуметтік жауапкершіліктің болмауы-қоғамға үлкен кері әсер тигізетіні анық көрінеді. Зардап шеккендерді үлкен кадрмен көрсету, журналистік этиканы сақтамау – технократтық тәсілдің айқын белгілері. Төтенше оқиға кезінде технократтық тәсілді ұстанып, хабар тарату қоғам арасында дүрбелең тудырып, кері ықпал тигізеді.

Технократтық тәсілге қарама-қарсы, әлеуметтік-мәдени тәсіл керісінше, ақпаратты "жұмсақ" жеткізіп, адамдардың уайымын басуға, қиындықты бірге еңсеруге деген ұмтылыс тудырады. Мысал ретінде келтірілген "Фукусима-I" АЭС-ында болған апат кезінде, жапон телеарналарының қоғамда дүрбелең басталуының алдын алып, оң ақпараттар айтып, жағымды көзқарас тудыру тәжірибелерін айтуға болады.

Қорытынды

Әдетте, технократтық тәсіл, фактілерді жедел жеткізуге негізделген бұқаралық аудиторияға «қатал» жаңалықтар ұсынатын ақпараттық бағдарламаларда кездесетінін атап өткен жөн. Қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдарындағы «жұмсақ» жаңалықтарда, түсініктемелерде, сұхбаттарда, репортаждарда әлеуметтік-мәдени элементтерімен технократтық көзқарас негізге алынады, бұл көбінесе журналистің жағдайды бағалауының жалпы негативті деңгейін төмендетпейді, ал бұл өз кезегінде бұқаралық аудиторияға белгілі түрде әсер етеді. Осылайша, технократтық модельдің үстемдігі қоғамдағы алаңдаушылықтың жоғарылауын тудырады, бұл төтенше жағдайлардың салдарымен күресу кезінде қоғамға теріс әсер етеді.

Жүргізілген талдау көрсеткендей, әр түрлі төтенше жағдайларда журналистер тікелей эфирде, төтенше оқиғада зардап шегушілермен, олардың жақындарымен, жергілікті билік органдарымен және т.б. жұмыс кезінде әртүрлі қиындықтарына тап болады, осыған қарамастан, сипатталған төтенше оқиғалардың әрқайсысында журналистер өз міндеттерін адал орындап, қоғамда болып жатқан оқиғалар туралы хабардар етіп, зардап шеккендерге көмектесіп, объективті ақпаратты қамтамасыз етіп, болған оқиғаның себептерін табуға және салдарын нақтылауға міндетті.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

Сидоров В.А., (2012). 10 Рассуждений о социологии журналистики. СПб.: Петрополис, 105 б.

Зверева В.В., (2012). «Настоящая жизнь» в телевизоре: Исследования современной медиакультуры. Москва: РГГУ.

Зубков В.И., (2020). Социологическая теория риска. Москва: Академический Проект.

Ваганов П. А., Ман С.И., (2001). Экологические риски. СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 108 б.

Давыдов Ю.Н., Ковалева М.С., Филиппов А.Ф., (1990). Современная западная социология. Словарь, Москва : Политиздат, 140 б.

Covello V., (2001). Risk communication the West Nile Virus Epidemic and Bioterrorism. [J Urban Health] №78 (2) , 7 б.

Tanaka T., Hara Y., (2012). The Great East Japan Earthquake: Transition of Information Transmitted within the 72 Hours after the Quake. Analyzing TV coverage of the Disaster by Three Tokyo-based Stations. URL:
<https://www.nhk.or.jp/bunken/english/reports/summary/201203/01.html>.